

Jānis Kalniņš

TAUTASDZIESMU MANTOJUMS UN TĀ NOZĪME MŪSDIENĀS

Referāts nolasīts 1984. gada 31. oktobrī Latvijas PSR Zinātņu akadēmijā K. Baroņam veltītajā konferencē «Tautasdziesma un mūsdienu kultūra».

Mūsu republikā pastiprināta interese par folkloru, galvenokārt par tautasdziesmām, nu jau pastāv krietni ilgi. Jo īpaši šī interese pastiprinājusies sakarā ar Krišjāņa Barona ievērojamās jubilejas tuvošanos. Tautasdziesmas mums šodien, šķiet, diezgan negaidīti kļuvušas tik nepieciešamas, tik vajadzīgas dzīves ikdienai, kā vēl tas noticis tikai nedaudz un jau patālā pagātnē aizgrimušos gadu desmitos mūsu tautas kultūras un arī sabiedriskajā dzīvē. Ar to pirmkārt domāju 19. gs. otrās puses sākumu, kad vispār plaši aizsākās latviešu tautas folkloras apzināšana, kas bija vienota ar folkloras vākšanas nepieciešamību. Folkloras apzināšana, tās publicēšana ieguva būtisku nozīmi cīņā pret valdošajiem vācu mācītāju un muižniecības uzskatiem, ka latviešu tauta kā tauta nemaz nepastāv, ir tikai zemnieku kārtā, kam nav savas vērā nema-

mas kultūras. Un tā notika, ka jaunlatvieši, progresīvā latviešu inteliģence, tieši ar savas tautas folkloras bagātību un vienreizīgumu centās pierādīt, ka nozīmīgas kultūras vērtības tauta ir radījusi jau kopš tālas senatnes. Folkloras bagātību apzināšana kā tautas kultūras, tautas nacionālās savdabības apzināšana bija viens no lielākajiem jaunlatviešu un viņu sekotāju ieguldījumiem tā laika reālajos cīņās apstākļos pret baltvācu ideoloģiju.

Kā otru posmu, kas iezīmējās ar folkloras un jo īpaši ar tautasdziesmas nepieciešamību tautas dzīvē, tautas kultūrā, gribu nosaukt šī gadsimta pirmos pusotrus gadu desmitus — posmu līdz Pirmajam pasaules karam. Tas ir laiks, kad radās no teikām, pasakām, tautasdziesmām izaugušās Raiņa lugas un kad radās Kārļa Skalbes pasakas. Rainis un Skalbe izmanto folkloru atšķirīgiem uzdevumiem, nekā tas notika tautiskā romantisma laikmetā 19. gs. otrajā pusē. Auseklis un Pumpurs folkloru izmantoja par cīņas līdzekli pret vācu mācītāju un muižnieku ideoloģiju, viņiem aicinājums apzināt savas tautas folkloru nozīmēja apzināt sevi kā tautu vispār. Šā gadsimta sākumā, tātad apmēram pēc pusgadsimta, situācija bija radikāli mainījusies. Vairs nepastāvēja jautājums, ir vai

nav, var vai nevar būt latviešu tauta, šādi jautājumi jau bija aizgājuši vakardiena, pati vēstures attīstības gaita šo jautājumu bija atrisinājusi par labu jaunlatviešiem.

Šai jaunajā tautas dzīves posmā Rainis folkloru saista vismaz ar diviem aktuāliem sava laika dzīves momentiem. Un proti: pirmkārt, folkloru Rainis izmanto proletariāta cīņu mērķiem, cīņai par sociālismu, un, otrkārt, Rainis folklorā ietvertās ētiskās un estētiskās vērtības radoši izmanto, domājot un garā tēlojot (piemēram, «Pūt, vējiņi!» ar Baibu un Uldi) nākotnes cilvēku, tātad — domājot par nākotnes sabiedrību un atsevišķo cilvēku kā šīs sabiedrības pamatsūniņu. Mūsdienās, mūsdienu terminoloģijā runājot, to varbūt varētu nosaukt par pozitīvo varoni sociālisma apstākļos. Kārļa Skalbes pasakās nav šī sabiedriskā folkloras izmantojuma akcentējuma, bet ļoti spēcīgi, emocionāli Skalbe izmanto folkloru, tautasdziesmu, domājot par ētiski pilnvērtīgu cilvēku.

Kā zināms, abu šo rakstnieku — kā Raiņa, tā Skalbes — darbi šai ziņā laika gaitā nekā nav zaudējuši arī mūsdienās, noticis pat otrādi: domājot par mūsu šodienas cilvēka ētisko un estētisko pasauli, šo rakstnieku darbi ieguvuši īpašu nozīmību. Jo tieši šādā ētiskā un estētiskā aspektā folklorā mūs pastiprināti saista šodien — folklorai būtisko ētisko un estētisko vērtību jo dziļāka apzināšana kā atsevišķa cilvēka, kā tautas dzīvošanas absolūti nepieciešama sastāvdaļa. Kā cilvēka krietnības izjūtas, darba kā cilvēka dzīves pamata izjūtas sastāvdaļa.

Starp tautiskā romantisma laikmetu un folkloras jauna veida izmantošanu šā gadsimta sākumā ir savs, tā sakot, pagrimuma laikmets attieksmē pret folkloru literatūrā un sadzīvē. Tas ir tā saucamais pseidotautiskā romantisma laikmets, kad folklorā rakstnieku daiļradē kļūst par ārēju graboņu, tukšu vizēšanu, par ierosmes avotu diletantiem (J. Lautenbahs-Jūsmiņš u. c.) ar nolūku būt

aktuāliem un tautiskiem. Latviešu buržuāzija šai laikā cenšas interesi par folkloru izmantot savām šauri šķiriskām interesēm, respektīvi, savas varas, savas kundzības nostiprināšanai. Pret to, kā zināms, asi satīriski vēršas Rainis savā komēdijā «Pusideālists».

Bet vienu paradoksu slēpj šis tukšības laikmets, un proti: šai tukšībā, kas skanēja tuvi un tāli, klusībā strādāja Krišjānis Barons pie «Latvju dainām», pie šī lielā kapitālā darba, un ar deviņdesmitajiem gadiem «Latvju dainas» sāka iznākt.

Un te nu nevaru atturēties, nepiebildis, ka tieši pret tautībniekiem vērstās komēdijas «Pusideālists» autors Rainis ir tas, kas par vienu no savas mākslas pamatuzdevumiem izvirza atklāt «mazo dziesmu», respektīvi, tautasdziesmu skaistumu. Tas sacīts sakarā ar lugu «Pūt, vējiņi!», un Rainis literatūrā itin kā pilnīgi no jauna atklāj salīdzinājumā ar iepriekšējiem dzejniekiem folkloras kā tautas ētiskā un estētiskā ideāla izteicējas patieso nozīmību un vērtību, tās nepieciešamību tautai grūtajā cīņas ceļā uz sociālismu un sociālistiskās sabiedrības cilvēkiem. Tas tai laikā bija tik negaidīti un neparasti, ka dzejnieku šinī ziņā nesaprata pat daļa viņa domubiedru. Daļai dzejnieka daiļrades cienītāju, lasot vai skatoties, piemēram, «Pūt, vējiņi!», pat šķita, ka revolucionārais dzejnieks aiziet tautībnieku pasaulē. Bet Rainis pilnām apzinājās, ko viņš darija: dzejnieks, kā viņš izsakās, rauga vecos tautībniekus sakaut ar viņu pašu līdzekļiem, proti, ņemt šo pašu folkloru, kas tautībniekiem bija kļuvusi par tukšu zvārguli, un atklāt tās bagātību, parādīt, ka folklorā tieši pamatšķirai ir dārga un vajadzīga — un nevis buržuāzijai.

Tādējādi par folkloru — tautasdziesmām, tautas mūziku utt. — domājot, mums arī šodien jāiet mūsu lielā dzejnieka aizsāktais ceļš, jo tas, kā viņš izprata folkloras lomu tautas dzīvē, sava laika tagadnē un nākotnē, ir būtiski nozīmīgi. Svarīgi, lai tie

ētiskie un estētiskie ideāli, ko pauž folklorā, būtu dārgi arī mūsdienu cilvēkam, būtu viņa dzīvi, aktīvi. Te liels, atbildīgs uzdevums ir ikvienam, kam vien rūp mūsu dzīve, mūsu kultūra.

Šai sakarā gribu pakavēties pie jautājuma — kas tad īsti ir tautasdziesmu mantojums, kam mūsdienās tiek pievērstā un pievēršama tik liela uzmanība?

Kāds ir šis mantojums, tā īpatnības?

Teiksim, mātei vai vecaimātei bijusi brīnišķīgi izrakstīta villaine un to pēc mātes vai vecāsmātes nāves mantojusi meita vai mazmeita. Šai gadījumā tā ir **materiāla** vērtība un reizē mantots arī kaut kas **estētiski** nozīmīgs, kas stimulē cilvēkā estētisko vērtību noturību un attīstību. Villaini mantojot, nākamā, jaunā paaudze ir saņēmusi lietu, priekšmetu, tā sakot, ar zināmu naudā aprēķināmu cenu un reizē naudā neaprēķināmu vērtību, kaut ko dzīvīgu, tādu, kas veido cilvēku, ir kopā ar viņu, ikdienas soli ejot. Protams, ja vien no vecāsmātes mantoto villaini nenoliek lādē, kur tā guļ kā senatnīgs, visu aizmirsts apgērba gabals. Visu aizmirsts, no dzīves aprites izslēgts.

Vai tāda bagātība, tāda vērtība būtu mūsu tautasdziesmu mantojums? Mūsu priekšteču — iepriekšējo paaudžu sacerēts, vēlāk kopā savākts un vairāk vai mazāk pilnīgi darīts pieejams bērniem un bērnu bērniem, visiem, kam vien par šo mantojumu ir interese. Šāda mantojuma kopojums tad nu būtu Krišjāņa Barona «Latvju dainas», tāpat mūsu Zinātņu akadēmijas Andreja Upīša Valodas un literatūras institūta sagatavotais «Latviešu tautasdziesmu» izdevums. Kad šis pēdējais būs laists klajā viss, vai tad būs lasītājiem pieejamas visas tautasdziesmas, kas vien līdz mūsu dienām tautā radušās un vēl nav zudušas no ļaužu atmiņas? Apmēram tā, kā kad ir apzināts un publicēts viss, ko kāds rakstnieks uzrakstījis, un vienā brīdī var sacīt: nu šim darbam ir pielikts punkts, jo vai-

rāk šis rakstnieks nekā nav pasaulei devis vai — vismaz — vairāk nekā nav saglabājis. Tad tas ir viss šī rakstnieka atstātais mantojums — un tas lai stāv dārgs un svēts, un tajā neklājas ne rindu, ne vārdu, varbūt pat ne pieturas zīmi pārmainīt, jo tādā gadījumā notiktu dārgā mantojuma kropļošana.

Vai tā ir arī ar tautasdziesmām? Vai arī tās ir šāds rakstos fiksēts mantojums un kļūst mūsu dzīves aktīva daļa tikai tad, kad ar to iepazīstamies, to iemācāmies vai kā citādi izlietojam dzīves šodienā?

Jeb varbūt ir tā, ka šis mantojums joprojām nav kaut kas pabeigts, bet vēl joprojām papildinās, tam piemīt spēja pārmainīties un tāpēc tas nemaz nav uzlūkojams par mantojumu tā parastā nozīmē, bet uz to jāraugās kā uz tādu vērtību, kas vēl joprojām mīt mūsos pašos, ir daļa no mums pašiem, ir daļa no tautas būtības.

Šai sakarā gribu atgādināt dažus faktus, kuri ir gan visiem zināmi, bet par kuriem dažkārt pietiekami nepaedomājam.

Kā jau minēju, latviešu tautasdziesmas īsti sāka vākt 19. gs. otrajā pusē. Šī darba rosinātāji jo īpaši mudināja to aktīvi darīt tāpēc, ka — pēc viņu domām — tautasdziesmas strauji iet mazumā, veci cilvēki aiziet no dzīvājo vidus un līdz ar viņiem tautasdziesmas, ko viņi zinājuši. Tautasdziesmas vairs samērā maz dzird dziedam. Tāpēc ir kļāt pats pēdējais brīdis, kad vēl ir kaut cik iespējams šo zūdošo bagātību paglābt no aizmirstības. Tā fiksējama rakstītā veidā, savācama kopā un publicējama. Krišjānis Barons šai sakarā raksta:

«Tautas dziesmu dziedāšana jaunākos laikos visur gājuse ļoti mazumā, dažos vidos tā gandrīz pavisam izzuduse, gandrīz gluži apklususe.» Un tālāk: «.. tās vairākās (visvairāk — J. K.) dziesmiņas un ziņas par tautas dziedāšanu mēs tikai vēl dabūjam no sirmiem vecīšiem.» (Latvju dainas. 1894, 1. sēj., XXI lpp.)

Aicinājums vākt tautasdziesmas rada dzīvu atbalsi tautā, tautasdziesmu vākšana, kā jau minēju, kļuva par sava veida tautas pašapziņas stiprinātāju un tautas kopības apziņas izkopēju. Krišjānis Barons un viņa domubiedri bija pārsteigti, cik bagātīgi tika iesūtītas dziesmas. Izrādījās, ka tas, ko uzskatīja jau pa pusei izzudušu, nemaz nebija tā pazudis no ļaužu sirdīm un atmiņas, kā to bija iedomājušies pat vislielākie dziesmu vākšanas darba entuziasti. Bet, ka tautasdziesmas tikpat kā vairs nedzied, tādas domas izteiktas arī vēl pagājušā gadsimta 90. gados. Tā, piemēram, Janis Jansons-Brauns savā pazīstamajā referātā un rakstā «Domās par jaunlaiku literatūru» saka par līgošanu Jāņu vakarā:

«. . . ja vēl uzlīgo kāds iedzēris vīrelis un dūšīga vecene Jāņu vakarā, tad liela daļa tomēr to vairs nedara. Bet par visām lietām — kāds iemesls tad lai būtu šiem godīgajiem ļautiņiem bļautīties un gavilēt? Vai lai tamdēļ vien, ka tie to vakar var dabūt sieru saēsties un krietni alu sadzerties?» (Latviešu literatūras kritika. R., 1956, 1. sēj., 359. lpp.)

Kad beidza iznākt «Latvju dainas», šķita, ka nu apmēram viss ir savākts. Un tomēr īstenība izrādījās stipri citāda. Vispirms — bija taču tā, ka «Latvju dainās» no 526 toreizējiem Latvijas pagastiem 218 vispār nav pārstāvēti. Šā gadsimta 20.—30. gados tika pierakstītas arī šo pagastu tautasdziesmas. Bet, galvenais, tautasdziesma nepavisam nebija aizgājusi no dzīves līdz ar sirmajiem vecīšiem un vecenītēm, kas savas pēdējās dienas dzīvoja pagājušā gadsimta otrajā pusē. To visuzskatāmāk apliecina tas milzu materiāls, kas savākts trīsdesmit gadu laikā — no 1946. gada līdz 1976. gadam — Valodas un literatūras institūta rīkotajās 30 folkloras vākšanas zinātniskajās ekspedīcijās un citos pierakstos. Ir tiesa — liela daļa šai vākumā nav jaunu dziesmu, bet ne par to šobrīd ir runa. Runa ir par to, ka tautā joprojām eksistēja tāds daudzums

dziesmu, kāds šais 30 gados savākts, respektīvi, dzirdēts. Tātad šāds daudzums dziesmu dzīvo, un to kopskaits ir par apmēram 30 000 lielāks nekā «Latvju dainās» ievietotais. Šis fakts, manuprāt, liek uz tautasdziesmām kā **mantojumu** paraudzīties stipri citādāk, nekā to bieži vien darām. Un proti — liek paraudzīties uz tautasdziesmām ne vienīgi kā uz kaut kad agrāk eksistējušu parādību, kuru varbūt tagad būtu lietderīgi atdzīvināt, nē, te mums ir darišana ar kaut ko dzīvu, tautasdziesma ir vēl šodien dzīva tagadne. Šis katrā ziņā nav tāds mantojums, kāds ir iepriekš pieminētā rakstnieku radītā klasika. Ja nezināt precīzi klasika rakstītās rindas un tāpēc citējat kļūdaini, tas nav pielaujams. Ar tautasdziesmu ir citādi. Tai praktiski nav viena galīgā veida, tai jaunrades ziņā nav neizskaramības, tā pakļauta atkārtotai jaunradei, un tas nav nekas slikts. Tik ilgi, kamēr tautasdziesma dzīvo tautā, tai var būt jauni varianti, var rasties jaunas kombinācijas utt. Bet, kā liecina visuzskatāmāk Valodas un literatūras institūta vākums, tautasdziesma šādā veidā joprojām dzīvo tautā. Tautasdziesma ir dzīva, tāds ir šis mantojums. Reizē mantojums un reizē pašas dzīves daļa, tautasdziesmas pratēja pašizpaušme. To nedrīkstētu nekad aizmirst.

Tikai tā arī, manuprāt, izskaidrojama lielā interese par folkloru mūsdienās. Tā nav vienīgi vecā mantojuma augšāmcelšana, tā iemācīšanās, nē, tā ir iekšēji izjusta morāla nepieciešamība dzīvot ar vērtībām, kuras ir jau, tā sakot, cilvēku asinīs, bet ar kurām mēs dažbrīd pietiekami nerēķināmies un tāpēc nodarām paši sev ļaunu, aplaupām sevi. Ar folkloru jūs neejat pie cilvēkiem kā ar kaut kur jaunatrustu labu, lielisku mākslu, ko jūs gribat aiz prieka par tās vērtībām cilvēkiem iemācīt. Kā, teiksim, būtu tai gadījumā, ja visai sabiedrībai jūs pēkšņi gribētu iemācīt, piemēram, kāda lieliska dzejnieka dzeju. Tur nekas prātīgs neiznāktu. Ar folkloru jūs griežaties pie cilvēka, zinot,

ka viņam ne tik daudz jāiemāca kaut kas nezināms un svešs, bet jādara dzīvs tas, kas viņā jau snauž, bet ko viņš pats varbūt pat nav apzinājis. Ja folklorā, tautasdziesmā būtu jāiemāca tāpat kā kāda rakstnieka daiļrade, tad tā pamatu pamatā tautā būtu jau mirusi un tad tā patiesi būtu tikai mantojums, nevis joprojām aktīva dzīves daļa.

Ka pati attieksme pret folkloru var to gan stimulēt kā aktīvu spēku, gan šo spēku apslāpēt, arī tam piemēru netrūkst. Jau minēju Jansona-Brauna domas par Jāņu dziesmām. Viņam šķita, ka tās vairs nedzied un par tām tāpat tautai vairs nav interese. Bet pēc nepilniem desmit gadiem Rūdolfis Blaumanis, kas vispār savā dramaturģijā ir atturīgs pret tautasdziesmu izmantošanu, Jāņu vakarā liek notikt «Skroderdienu» darbības kulminācijai, un Jāņu vakaru skatītāju tūkstoši allaž ar sajūsmu uzņemuši nevis kā kaut ko jaunu, agrāk nezinātu, bet kā pazīstamu un tuvu.

Tautasdziesmu ētiskā un estētiskā pasaule ir cilvēka dzīvošanas daļa, un tāpēc to nedrīkst arī — kā kādreiz teica — nelietīgi velti valkāt. Ka tad ceļas ļaunums, arī tam piemēru netrūkst. Jau minēju 19. gs. pēdējos gadu desmitus, kad radās literatūrā pseidotautiskais romantisms. Folklo-

ras degradācija tika piekopta arī šā gadsimteņa trīsdesmitajos gados, kad nāca modē rekonstruēt specifisku latviskumu — ar tautisku zirņu ēšanu, ar laulāšanu pie Māras vai Laimas bildes u. tml. Tā ir ārišķība, kas degradē folkloru, arī tautasdziesmu.

Te tad vēlreiz nāk prātā Krišjānis Barons, viņa attieksme pret tautasdziesmu. Kad Krišjānis Barons raksta par tautasdziesmām, viņa vārdos nekad nav salkanības, lētas jūsmas un ārišķības. Ir dziļi izjusta realitāte, cieņa, ir tautasdziesma kā dzīvošanas organiska sastāvdaļa — darba darītāja dzīve —, un tautasdziesma pauž šī darba darītāja, darba dzīvotāja dzīves un pasaules izjūtu. Darbīga, krietna dzīve, laba darba pratēja un kopēja optimistiska pasaules izjūta pat tai melnākajā dzīves nestundā. Darba darītāja, dzīves patieso vērtību radītāja attieksme pret labu un ļaunu, godīgo un negodīgo, cildināmo un peļamo — tas nāk līdz ar tautasdziesmu, un tam arī šodien ir grūti pārvērtējama nozīme. Šo tautasdziesmu pasaules izjūtu kopt un stiprināt arī šodien gan kultūrā, gan sadzīvē nekad nebūs par daudz. Literatūrā, tēlotājā mākslā, mūzikā, horeogrāfijā. Pašā dzīvošanā.